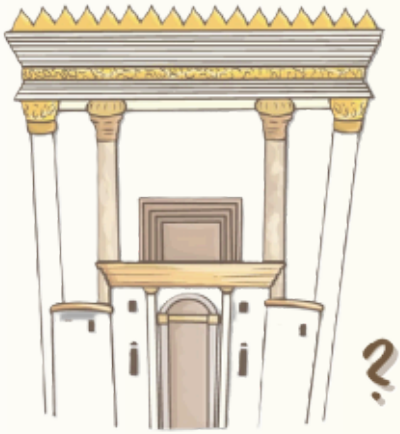

מי ב"א?

מדינה יהודית בדרך אמת

מאמר מאת ר' עודד כי-טוב

על תוכחות והוכחות

משה המוכיח-בעצם

בגליון 182 הבאנו מדרש חכמים (בהוספות לתנחומא-בובר דברים) על הפסוק במשלי (כח,כג) "מוכיח אדם אחַרַי, חן ימצא ממחליק לשון" – "מוכיח זה משה... מחליק לשון זה בלעם". משה כל-כולו מוכיח, מקרין שהכל תלוי בכם ובמעשיכם, ואילו בלעם ה"יודע דעת עליון", במרכאות כפולות ומכופלות, מבטא את **עולם הידיעה** האלקי בו "הכל כלול" וקבוע מראש בלא תלות במעשים, וממילא (לכאורה) הכל מותר. זוהי מזימתו של בלעם (המלַוה אותו גם כשהוכרח לברך) להחליק לשון לישראל ש"יַרשו לעצמם" ללכת בשרירות לבם (הרע) ויאַבדו שני עולמות (כבלעם עצמו)!

משה עצמו כמובן לא היה מעלה בדעתו לומר דברים "בלתי חינוכיים" ברוח זו, אבל נצטוה (כנראה בעל-כרחו) לצרף את "פרשת בלעם" לתורתו, ולמה כן? – משום שלא רק דברי הקללה נהפכו לברכה, אלא גם המחשבה הרעה הנלוית יכולה שתהפוך לברכה! כי-כן ישנה גם **שרירות לב טוב** וחופש-"עצמי"-קדוש המבטא רצון גרעיני עמוק בכל יהודי, יהיה-מי-שיהיה ובמקום שיהיה, לעשות רצון קונו גם לפנים משורת הדין, הנראית לעתים כיוצאת מחוץ לשורת הדין! "בזכות" בלעם המבקש להחטיא, נתגלה ענין זה ש"אין הצמצום כפשוטו" לא במקום ולא בזמן, הקב"ה יכול גם שלא לכעוס, וממילא כעסו אינו כפשוטו, וחל רק על בלעם ה"מזמין" אותו, וכך הידיעה-הקביעה אינה מצומצמת לגמרי אלא מלַוָה גם את עולם הבחירה, וממנה הסיכוי לתשובה המהפכת זדונות לזכויות, ולחופש מלכותי-משיחי גם במכלול דרכי הרשות (- כינוי למלכות כנודע!).

משה בשֶׁלו

ומכל מקום משה עצמו אינו יכול (ואינו אָמוּר) "להפוך את עורו" ולחדול מתוכחותיו. כלשון חכמים, "משה רבינו אוהב ישראל היה", והתוכחה היא הביטוי המובהק לאהבה (כרמוז בגימטריא: תוכחה – תוך אהבה), "כי את אשר יאהב ה' יוכיח, וכאב את בן ירצה", אבל גם ביטוי ל**דאגה** (שגם היא בגימטריא **אהבה**) – לעתים דאגה יתירה ה"רואה שחורות" ומקרינה מדה מסויימת של חוסר-אמון ביכולתו של הבן-המוּכָח לקבל תוכחה לטוב-לו, וכדברי משה (בפרשת האזינו) "כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשתיתון וקראת אתכם הרעה" [וניתן לומר כי ה' עצמו בדברו עם משה "משתף פעולה" עם ה"תחזית הפסימית" שלו ואומר לו (שם): "הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה", וכך אין כאן סתירה (שנתקשו בה רבים) בין ידיעת-קביעת ה' לבחירה החפשית הנתונה, כי לא מדובר בידיעת ה' עצמו, אלא "אליבא דמשה" וברוחו, ודוק. על זה הדרך נוכל לפרש גם את "התנגדות" ה' לבקשת המלכות בימי שמואל, שאין זה אלא "שיתוף פעולה" עם רוחו וחרדתו של שמואל, כי בדרך שרוצה הצדיק לילך מוליכים אותו גם אם אינה אמת מוחלטת, כמוסבר בדברי רבינו צדוק הכהן, ודי בזה כאן].

וכך במי מריבה משה מבטא את אי-אמונתו בדור באי הארץ שיוכל ה' להתקדש לעיניהם בדיבור שאינו כרוך בהכאה, מה שנכון היה לגבי הדור הקודם, דור העבדים היוצאים ממצרים, שם נצטוה משה להכות על הצור בחורב, כי "בדברים לא יווסר עבד", וכן הילד בתחילת חינוכו, אבל משה ממשיך בכך גם לגבי הדור החדש שכבר נתבגר, ומעיד על עצמו כי שייך הוא בשרשו לדור המדבר, החביב מכל הדורות אשר לו ניתנה תורה שבכתב (וכפי שעידן הילדות חביב ואין יקר מהבל-פיהם של תינוקות קוראי מקרא).

וכך בפרשת מטות במלחמת מדין בא משה לכלל כעס על הבאים מצבא המלחמה משום חרדתו על כך שהחיו את נשי מדין שהחטיאו בדבר בלעם. ובדבריו לבני ראובן וגד הוא מגיב בחרדה עצומה על מה שנראה בעיניו כ"תרבות אנשים חטאים" החוזרת על עוון המרגלים ועלולה לחדש את הגזירה להמשיך לנוע במדבר ולא להכנס לארץ [ובספר יהושע (כב) מתקשרים שני הדברים במזבח הגדול שבנו בני ראובן וגד בעבר הירדן, ובקשו ישראל לעלות עליהם לצבא משום שסברו שיש כאן מרד ומעל בה', ו"המעט לנו את עוון פעור אשר לא הטהרנו ממנו עד היום, ויהי הנגף בעדת ה', ואתם תשובו היום מאחרי ה'... ומחר על כל עדת ישראל יקצוף". אולם שם קיבל פינחס עצמו – המקנא על עוון פעור – את הסברם ו"שם שלום בין השבטים", ומתברר כי אכן כן הטהרנו מעוון פעור, אך עד אז החשש-החשד קיים ועומד].

לדברי רבותינו כל זה קשור לכך שמשה (בענוותו) אמר בסנה "והן לא יאמינו לי" (כהמשך ל"מי אנכי כי ... אוציא את בני ישראל ממצרים"), שעל כך אומר לו ה': בַּני מאמינים בני מאמינים, **אתה** (שאינך מאמין בעצמך) אין סופך להאמין (במי-מריבה)! [יתכן לפרש בעקבות זאת את הכתוב במזמור "לכו נרננה" (תהלים צה, שהוא האמצעי ב-11 "פרקי משה" שבתהלים), "ארבעים שנה אקוט בדור, ואומר אך תועי לבב הם והם לא ידעו דרכי, אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי" – שכל זה **מדברי משה עצמו**, כאומר: גם לאחר ארבעים שנה הנני חושש ש"יקרה משהו" וחלילה חלילה תתחדש בכם שבועת ה' לגבי הדור הקודם שלא תבואו גם אתם אל המנוחה!].

האם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח?

מובן מאליו שלא באנו חלילה "לתפור תיק" על משה רבינו, "מבחר המין האנושי", אלא להיפך: לומר שגם אם הינך חושש מאד שתוכחתך לא תישמע ותתקבל בטוב, אינך פטור מלהוכיח. אם לגבי אדם פרטי ישנם מצבים שבהם לא ניתן להוכיח ולכן פטורים מן התוכחת, הרי לגבי הציבור כולו לעולם יש ויש להוכיח וחלילה להמנע מכך.

וידועים דברי ר' טרפון במסכת ערכין (טז,ב, כגירסת שיטה מקובצת): תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח, ואמר לו ר' עקיבא: תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה. ויש לפרש (או לדרוש) לענייננו: פער הדורות אינו מאפשר להיות בטוח שהתוכחה המתאימה לדור אחד תתאים גם לדור אחר! כנראה שכך גזרה החכמה העליונה שבכל דור סגנון התוכחה המתקבלת ראוי להיות שונה לגמרי, וכיחס התוכחה לילד או לנער מול היחס לבוגר, וכן היחס בין "פנים של אימה למקרא" מול "פנים מסבירות למשנה" או לאגדה, ככתוב במסכת סופרים. וכן היחס בין תוכחת משה בתורה לתוכחת יהושע (כד) בדורו, שנראית (ומתקבלת) באופן אחר לגמרי [כי כל תורה שבעל-פה, "תורת הארץ" גנוזה בספר יהושע, כעולה מדברי חכמים במסכת נדרים]. וכן הוא היחס בין צדיקים שטרם כשלו בבחירה והריהם "טהורים" כילדים, שאין לבלבל אותם במושגים מעולם הידיעה, לבין בעלי תשובה שלאחר החטא והמכשול, שתיקונם מצד עולם הידיעה דווקא.

"ובמקודשי תחלו"

במסכת שבת (נה,א) אמר ר' אחא ברבי חנינא: מעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה (שבשעת החורבן, על-פי יחזקאל ט): אמר לו הקב"ה לגבריאל לך ורשום תיו של דיו על מצחן של צדיקים שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ותיו של דם על מצחם של רשעים שישלטו בהם... אמרה מדת הדין: מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים! אמרה לפניו: היה להם למחות ולא מיחו! אמר לה: גלוי וידוע לפני שאם מיחו אין מקבלים מהם! אמרה: אם לפניך גלוי, להם מי גלוי?! מיד (חזר בו הקב"ה)..."וממקדשי תחלו – ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית" – אל תקרי ממקדָשַי, אלא ממקוּדשַי, אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מא' עד ת'.

מה חרי האף הגדול הזה אם ה' יודע שלא תישמע התוכחה-המחאה? ולמה הזקנים הצדיקים המקודשים ראשונים להפרע? נראה כי המנעות מן התוכחה יש בה משום "מסירת דין על חברו", השלמה (מתוך יאוש), עם גורלו ואולי אף שמץ של שמחה לאידו, ולפיכך הדין נותן שנפרעים מן הצדיק המוסר דין תחילה, ובוחנים היטב את מעשיו שלו, כי השמח לאיד לא יינקה ככתוב, וגם הנמנע מתוך ייאוש בכלל זה. התוכחה-תוך-אהבה מלוּוָה ברחמים רבים ועצומים, וגם אם נראה (לפי התוצאות המרות בדיעבד) שכבר נגזרה גזירה וכבר גלוי וידוע הגורל מראש (מצד עולם הידיעה), אך בטרם שנודע הדבר עדיין הכל מסור לבחירה, ויפה צעקה לאדם – וכל שכן לציבור – גם לאחר גזר דין, ובכוחה לשנות את הידיעה עצמה, כאילו לא נקבעה.

אמור מעתה: התוכחה מחוייבת קודם כל **בעבור המוכיח עצמו**, שלא יעלה לרגע על דעתו שאחיו בני עמו ילכו לאבדון והוא ייפלט, אלא יבין שבו תלויה הקלקלה ובחוסר אמונתו-בעצמו (ובה' אשר בקרבו) המושלכת על האחרים, ואילו היה נכנס באמת ובתמים בעובי הקורה, "ברית כרותה לשפתיים" שיפעלו את פעולתם, והכל יכול לקרות.

ועוד זאת: **תוכחה** משמעה גם **הוכחה** במובן של וויכוח ושיכנוע. לעתים קרובות מניעת התוכחה מעידה על חוסר בטחון בצדקת הדרך. גם אם אתה מקיים בפועל את התורה מא' עד ת', ייתכן שמנקרת בך ספקנות גרעינית אודות יסודות האמונה, המטמאת ומטמטמת את קדש הקדשים שלך, את פנימיות המוחין [ובמקום אחר בארנו את ריבוי השעירים ביום הכיפורים המכפרים על גוונים שונים של טומאת מקדש וקדשיו שייתכנו בכהנים המקודשים דווקא, ורק בעקבות זאת מתאפשרת כפרה בשעיר המשתלח לכל עוונות בית ישראל, גם למעשים החמורים ביותר], וזהו הגורם הפנימי לזָרוּת ולהתרחקות כל האחרים, ואי אפשר לצאת ממצב זה בלי נכונות אמת להוכיח "בגובה העינים" ולהציע משנה סדורה ומשכנעת (עם סיכון מסויים שיידרש גם ממך-עצמך לבחון-מחדש את דרכך!), שטוּבה גנוז בתוכה באופן של "ניכרים דברי אמת", ומתקבלים על סתם כל אדם (קודם כל "אתם קרויים אדם", אך לבסוף גם על דעת הנכרים, ש**אדם-זה יוסף** פועל בקרבם).

[הדברים במקורם אמורים לגבי החורבן הראשון, אך לכאורה הם רלוונטיים לגבי כל אסון וחורבן, כולל השואה האיומה שאירעה בדורותינו, שמשום קרבת הזמן וגודל הטראומה מקובל לומר (בצדק!) ש"אין מדברים בה" רק מסיחים דעת ומצפים לפֶּשר שעתיד להתגלות בעתיד, עד שנוכל לומר באמת ובתמים "אודך ה' כי אנפת בי, ישוב אפך ותנחמני". רק זאת נוכל אולי לומר, כי הקדמת הפורענות לצדיקים אינה דווקא לרע-להם, אם מצד קיצור משך הסבל, ואם מצד ידיעת ה' שהם אלו המסוגלים גם להקדים ולהתאושש מן המשבר האמוני, וכבר דברנו הרבה מעֵבר לראוי, וה' הטוב יכפר].

ואם נחזור למשה בו פתחנו – נוכל לומר כי בתוכחתו הבלתי-נלאית, עד כדי מסירות נפש גמורה (כפי שנלמד מכך שמיד מבקש הוא שיפקוד ה' מנהיג תחתיו, וכן מכך שאומר "החלצו" למלחמת מדין גם אם יודע הוא שלאחריה יאסף אל עמיו), זכה לסיים בברכה שלימה את כל ישראל, לעלות מערבות **מואב** (-משער ה**מ"ט**) אשר "מול בית פעור" (לתקן לגמרי את עוון פעור) אל הר **נבו** (-**נ'-בו**) אל השער החמשים הלא-נודע, שם מתאחדים הידיעה והבחירה, ו"לא ידע איש את קבורתו" כי באמת "לא מת משה" אלא גנוז הוא ו"קבור" בכל אישי ישראל, שתוכחתו רשומה בכל אחד מהם, וביותר ביהושע תלמידו ובכל גדולי הדורות, עד גואל אחרון שהוא הוא גואל ראשון.

שבת שלום ומבורך!